

АНТРАПОНІМЫ Ё РАМАНЕ УЛАДЗІМІРА ГНІЛАМЁДАВА “ВЯРТАННЕ”

Дыдышка Таццяна Пятроўна
УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Творча асэнсоўваючы вечныя праблемы сэнсу жыцця, прызначэння чалавека на зямлі, важнасці захаваць памяць пра традыцыі продкаў, Уладзімір Гніламёдаў уваскрашае гісторыю свайго роду ў трылогіі “Сямейная хроніка ў стылі барока”. Сюжэтную аснову твора складаюць жыццёвыя перыпетыі Лявонція Міхайлавіча Сцепанюка, дзеда аўтара. Падзеі ў трэцяй частцы трылогіі – рамана “Вяртанне” – разгортваюцца ў вёсцы Пруска, што на Камянеччыне, і ў суседніх паселішчах: Трасцяніца, Свяшчова, Бучамле і інш. Прускаўцы пасля бежанства падчас Першай сусветнай вайны вяртаюцца да родных гнёздаў. Творча ўваскрашаючы гісторыю жыцця продкаў, пісьменнік умела выкарыстоўвае прагматычны патэнцыял, нацыянальна-культурную інфармацыю, вобразна-выяўленчыя магчымасці ўласных імёнаў. Найбольшая сэнсавая і эмацыянальная нагрузка ў творы прыпадае на антрапонімы.

Імёны літаратурных персанажаў, з’яўляючыся кампанентам *антрапанімічнай прасторы мастацкага твора*, падпарадкоўваюцца характэрным *рэальнаму антрапанімікону* пэўнай мовы і пэўнага часу заканамернасцям. Як вядома, аўтар у сваім творы па-мастацку ўзнаўляе рэальны свет, і антрапонімы павінны быць максімальна набліжанымі да рэчаіснасці.

Сродкам адлюстравання гістарычнага каларыту ў рамана У. Гніламёдава з’яўляюцца імёны палітыкаў (*Тэльмана, Брандлера, Пілсудскага, Леніна, Луначарскага, Маркса, Тарашкевіча, Варашылава, Ластоўскага, Дзяржынскага, Рака-Міхайлоўскага*), ваеначальнікаў (*Фрунзэ, Махно, Тухачэўскага, Блюхера, Сікорскага, Урангеля, Калчака, Балаховіча*), рэлігійных дзеячаў (*Іаана Краніштадскага*). Рэальныя постаці мінуўшчыны – гэта гістарычны “кантэкст” мастацкага палатна, жывое асяроддзе, найбольш выразны і праўдзівы фон дзеяння.

Антрапанімікон твораў Уладзіміра Гніламёдава з’яўляецца адлюстраваннем багацця беларускага іменаслову, які характарызуецца маляўнічай палітрай. Выдзеленыя 99 асабовых імёнаў, якія функцыянуюць у 157 разнастайных варыянтах, нясуць інфармацыю пра беларускае лінгвакультурнае асяроддзе ХХ стагоддзя. У беларускай мове гэтага перыяду захавалася тэндэнцыя да большай разнастайнасці мужчынскіх імёнаў у параўнанні з жаночымі: мужчынскія прадстаўлены 64 прыкладамі, жаночыя – 35. Антрапанімікон прааналізаваных твораў на 98 % прадстаўлены запазычанымі імёнамі, якія ўвайшлі ў айчынны іменаслоў разам з прыняццем хрысціянства. Так, з *грэчаскай* мовы (51% ад ужытых імёнаў) былі запазычаны імёны *Мікіта,*

Пятро, Антон, Пракон, Фэдар, Аляксей, Сцяпан, Трахім, Арыём, Андрэй, Лявон, Аляксандр, Апанас, Васіль, Гіпаліт, Арыстарх, Карп, Хрысан, Хрысія, Мітрафан, Амброжый, Дзіядот, Хартон, Астан, Соф’я, Вуляна, Апраска, Фёкла, Феадосій, Варвара, Антаніна, Фядора, Ефрасіння, Зоя, Хвядося, Афанасся, Алена, Сцепаніда і інш. з лацінскай (каля 11 %) – *Ігнат, Павал, Марка, Канстанцін, Сяргей, Цярэшка, Матрона і інш.* З яўрэйскай (каля 27 %) у беларускі іменаслоў увайшлі імёны *Іосіф, Міхаль, Фама, Якаў, Ілья, Габрыэль, Захар, Марыя, Ганна, Міхаліна і інш.* Адзначаюцца імёны *славянскага* паходжання (2 %): *Станіслаў, Міраслаў, і інш.* Група імёнаў, запазычаных з іншых моў (*Вольга* – са сканд., *Кароль, Амелія* – са ст.-ням., *Кірыла* з перс. і інш.), складае 9 % ад агульнай колькасці імёнаў.

Як вядома, уласныя асабовыя імёны з’яўляюцца адным з найважнейшых сродкаў стварэння нацыянальнага, рэгіянальнага, гістарычнага каларыту. У рамане “Вяртанне” знаходзім многа даўніх імён: *Восіп, Амелія, Карп, Хрысан, Мардарый, Хрысія, Апанас, Арыстарх, Амброжый, Астан, Хартон, Сцепаніда, Дзіядот, Захар, Габрыэль, Оргій, Агамемнан, Мітрафан, Кароль, Вітальд, Міхаліна і інш.* Такія імёны даваліся дзецям святаром па царкоўным календары. На жаль, многія з гэтых антрапонімаў у савецкія часы архаізаваліся, выйшлі з актыўнага ўжытку. З цягам часу пачынала мяняцца даўняя традыцыя іменавання. У рамане ёсць паказальны эпізод. Рэзідэнт разведупраўлення Чырвонай Арміі Андрэй Кляновік прапаноўвае жонцы назваць будучае дзіця, калі гэта хлопчык, *Уладзімірам* (у гонар Леніна), а калі дзяўчынка, *Розай* (у гонар Розы Люксембург).

Мадыфікацыі онімаў перадаюць тонкія нюансы чалавечых узаемаадносін. У рамане У. Гніламёдава знаходзім багаты россып марфалагічных, лексічных і фанетычных варыянтаў імён, напр.: *Лявон – Леан – Лёня, Фама – Тамаш, Восіп – Юзаф, Хведар – Федзенька – Хвядзюшка, Анюта – Нюрка, Фёкла – Тэкла – Фяклуша, Васька – Васыль – Базыль, Іосіф – Восіп, Іван – Іаан – Ванюшка, Марыя – Марыля – Марыся, Сцепаніда – Сцеша, Андрэй – Андрэйка, Уляна – Вулька, Аляксей – Ляксея, Гжэгаж – Грышка, Цішка – Цімоша і інш.* Гэтыя формы онімаў – спосаб адлюстравання статусу асобы ў соцыуме і сродак выражэння шырокага спектра пачуццяў у адносінах да носьбіта імені.

Пісьменнік апісвае жыццё палескіх вёсак, таму натуральна і арганічна ўплятаюцца ў моўную тканіну твора формы імёнаў, якія адлюстроўваюць рысы народна-дыялектнай мовы: замену гука [ф] гукамі [т], [х], спалучэннем [хв]: *Тэкла, Хвядося, Хведар, Трахім*, наяўнасць прыстаўнога [г] (*Гіпаліт*), прыстаўнога [а] (*Апраска*). Вельмі многа ў творы формаў клічнага склону антрапонімаў. Гэтыя формы шырока выкарыстоўваюцца ў гаворках, напр.: “*Пане Станіславе! Прагон даўно наш,*” – як бы напамніў *Лявон, бліжэй падступішчы да Падгурскага* [1, с.257]; “*Выбіраемся мы ад цябе, Лявоне*” [1, с. 54]; “*Фядоро! – пачулася з-за акна. – ты мяне чуеш?*” [1, с. 78].

Падобныя формы антрапонімаў – адзін са сродкаў перадачы мясцовага каларыту.

Сродкам стварэння запамінальных партрэтаў персанажаў з’яўляюцца прозвішчы. Як вядома, антрапанімічная прастора мастацкага твора – гэта адлюстраванне антрапанімікону пэўнай мовы. У антрапаніміконе беларускай мовы ХХ стагоддзя можна выдзеліць, па-першае, прозвішчы, утвораныя ад каляндарных імён, па-другое, прозвішчы, што ўзніклі ад мірскіх імён апелятыўнага паходжання. Гэтыя групы прозвішчаў ужываюцца на старонках рамана У. Гніламёдава. Прозвішчы першай групы ўтвораны галоўным чынам пры дапамозе суфіксаў **-ук-, -чук-, -юк-, -онак-, -чык, -ік-, -іч-, -эвіч-, -віч-, -к-, -оў-** і інш.: *Дзмітрук, Кірыльчук, Давыдзюк, Льючонак, Грынчык, Яфімік, Кузьміч, Барташэвіч, Елізаровіч, Хомка, Панкоў, Засімовіч* і інш. Прозвішчы другой групы ўтварыліся ад апелятываў як лексіка-семантычным спосабам (*Кароль, Шпунт, Кужаль*), так і з дапамогай розных суфіксаў (*Рэпін*). У аснове гэтых прозвішчаў ляжаць былыя мянушкі апелятыўнага паходжання: 1) празванні-характарыстыкі, якія акрэсліваюць фізічныя і маральныя якасці асобы, становішча чалавека ў грамадстве, прафесію: *Даўгяла* (рэг. ‘высокі чалавек’ [2, с.127]); *Шыманюк* (цюркск. ‘тоўсты’ [3, с. 290]); *Ламака* (‘цяльпук, гультай’ [2, с. 243]); *Кароль*; 2) празванні, якія акрэсліваюць месца жыхарства носьбіта: *Падгурскі, Падгорны* ‘які жыве каля гары, пад гарой’ [3, с. 234]; 3) мянушкі, у аснове якіх – назвы абстрактных паняццяў: *Шайбак* (цюркск. ‘свет’ [2, с. 461]); 4) найменні, утвораныя ад назваў прадметаў матэрыяльнай культуры: *Кужаль, Латушка* (‘невялікая гліняная місачка з загнутымі ўнутр краямі’ [2, с. 247], *Кляновік*; 5) мянушкі, утвораныя ад назваў жывых істот, раслін і іх частак: *Кулік, Каленік, Пац* (рэг. ‘пацук’ [2, 318]), *Галёнка, Цыбуля, Голуб, Гарох, Рэпін, Крыніцкі, Гусак, Камар, Цыбульскі, Шчука* і інш.

Асобныя прозвішчы герояў рамана варта аднесці да гаваркіх паэтонімаў. Іх дэфінітыўная сутнасць раскрываецца ў кантэксце, які стварае разгорнутае ўяўленне пра носьбітаў онімаў гэтага тыпу. Так, у прозвішчы персанажаў рамана *Хлябічаў* – указанне на *расхлябанасць* – *нявытрыманасць, разбэшчанасць*. Лоўчы і ляснік паноў Падгурскіх Дармідонт *Хлябіч* карыстаецца сваёй пасадай для паляпшэння ўласнага дабрабыту, бессаромна падманваючы гаспадароў. Не грэбуе ён і шлюбам з былой панскай каханкай-пакаёўкай. Сын Дармідонта – *Трахімка* – з маладосці набыў у Прусцы рэпутацыю разбэшчанага хлопца. Так, малады *Хлябіч* уступае ў сувязь з мачахай Аленай, а потым адбівае чужую нявесту. Страціўшы жонку, мужчына не клапаціцца пра сына, які трапляе ў турму. Аўтар адзначае: “Гэты чалавек па-ранейшаму заставаўся, што называецца, самім сабою – усё тым жа непяпраўным эгаістам. Сіл і здароўя ў ім шмат, як заўсёды. Стараўся дзеля свайго ўласнага прыбытку – астатняе мала цікавіла” [1, с. 325]. Разбэшчанасць *Хлябіча* праяўлялася ў многіх жыццёвых сітуацыях: “Займаўся Трахім і “цыганскім промыслам” – краў коней.

Рызыкоўных людзей знаходзілася нямала: на няўхвальных заняткі ітурхалі малазямелле, галеча і беспрацоўе. У глыбіні душы Трахім лічыў, што яму ўсё дазволена” [1, с. 331]. Як бачым, гаваркое прозвішча трапна выражае сутнасць характару літаратурных герояў – **разбэшчаных, расхлябаных** прайдзісветаў.

Сэнс прозвішча героя рамана **Гадаў** асацыятыўна звязваецца са значэннямі слова *гад* ‘агідны чалавек, гадзіна’ [4, с. 139]. Найменне персанажа твора адпавядае характару героя, даючы адмоўную ацэнку беспрынцыпнаму жандару, які служыў любой уладзе (царскай Расіі, дэфензіве), высочваючы і бязлітасна распраўляючыся з ворагамі гэтай улады: “**Гадаў** па-ранейшаму практыкаваў па “сыскному дзелу” і цаніўся ў галіне палітычнага вышуку як выдатны спецыяліст з аграмадным, яшчэ царскім стажам і вопытам. Яго кваліфікаванымі паслугамі паспелі пакарыстацца Дзянікін і Урангель, балканскія краіны, Германія, і цяпер чарга дайшла да Польшчы, дзе ў ім мелі таксама немалую, па ўсім відаць, патрэбу” [1, с. 414]. Напэўна, невыпадковай дэталью знешнасці беспрынцыпнага і амаральнага чалавека з’яўляецца “каінава пячатка” – чырвоная пляма на твары. “Слепа, неадчэпна і ва вушы закаханы” ў падпольшчыцу Марыю Лісак, **Гадаў**, калі жанчына не адказала на яго пачуцці, выдае гераіню ўладам, ведаючы, што яе чакае смяротны прысуд.

Выразную культурна-гістарычную спецыфіку мае такі разрад антрапанімічнай лексікі, як мянушкі – дадатковыя неафіцыйныя імёны, якія даюцца чалавеку ў адпаведнасці з яго характэрнымі рысамі, абставінамі жыцця, паводле паходжання і інш. З глыбокай старажытнасці да нашага часу ў асяроддзі вяскоўцаў шырока ўжываліся так званыя **сямейна-родавыя мянушкі**. Утваральнай базай для такіх празванняў служылі імёны, прозвішчы, мянушкі роднасных асоб (бацькі, маці, мужа): “**Апанас Хомчышын** са спалоханым выглядам моўчкі назіраў, як паліцыянт выганялі з хлява карову” [1, с.47]; “Там па-іншаму жывуць”, – падхапіла **Ламакава Апраска**” [1, с. 11]; “**Федзя Гаранчук** завёў яго на пастой да саламянай удавы **Гэбліхі**, муж якой – **Гэблік** – з’ехаў некалі, гадоў з пятнаццаць назад, у Амерыку ды так і не вярнуўся” [1, с.89].

Паводле прымет, якія становяцца асновай ацэначна-характарыстычнай намінацыі, можна выдзеліць наступныя тэматычныя групы мянушак, ужытых у творы У. Гніламёдава.

У першую групу намі вылучаны мянушкі, якія акрэсліваюць вонкавы выгляд, фізічныя якасці персанажаў. Гэтыя празванні ўяўляюць сабою свайго роду згорнутае апісанне, слоўны малюнак, у якім на першы план выходзіць “асаблівая”, найбольш кідкая прымета індывіда. Напрыклад, лаканічнай замалёўкай знешнасці Уладзіміра Шандрука з’яўляецца яго мянушка **Сівы**. Фізічная загана чалавека, якая адразу кідалася ў вочы пра сустрэчы з ім і была самай запамінальнай дэталью ў партрэце, стала асновай характарыстычнага празвання брэсцкага штрэйкбрэкера Мойшы Мухавецкага “**Мойша – шкляное вока**”.

У кантэксте прозы берасцейскага аўтара ўжываюцца і мянушкі-*дэлакутывы* – адфразавыя ўтварэнні, асновай якіх з’яўляюцца найбольш паўтаральныя ў маўленні персанажаў словы. Часта ўжывальная фраза героя стала асновай жартаўлівага празвання: “Апошнім часам зноў прыклеілася да яго мянушка **Май**. Цяжка было з харчамі, і Гамон увесь час паўтараў: “Галоўнае – **мая** дачакацца”. Таму і празвалі яго **Маем**. А ў Прусцы так: прылепяць якую-небудзь мянушку – як прышыюць. Навек. Яшчэ і дзецім застанеца” [1, с.67].

Мянушкі могуць утрымліваць інфармацыю пра факты біяграфіі герояў. Так, мянушкай **Марыканец** ахарактарызаваны прускаўскі хлопец Косця Хлябіч, які расказваў аднавяскоўцам, што быў у Амерыцы, каб зарабіць грошы.

Эмацыйна-ацэначная вобразнасць мянушак літаратурных герояў абумоўлена наяўнасцю прынятых у грамадстве этычных і эстэтычных нормаў.

Найважнейшымі рысамі антрапанімікону рамана Уладзіміра Гніламёдава з’яўляецца выкарыстанне імёнаў рэальных асобаў (продкаў, землякоў), шырокае ўжыванне імёнаў гістарычных дзеячаў, якія фарміруюць фон мастацкага палатна, а таксама адпаведнасць сэнсавай нагрукі і формы найменняў герояў словаўтваральным тыпам і мадэлям, характэрным для беларускага антрапанімікону першай паловы ХХ стагоддзя.

Літаратура

1. Гніламёдаў, У. В. Вяртанне : раман / У.В. Гніламёдаў. – Мінск : Маст. літ, 2008. – 429 с.
2. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія : Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
3. Цымбалова, Л. Н. Тайны происхождения наших фамилий / Л. Н. Цымбалова. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. – 473 с.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : Больш за 65 тысяч слоў / І. М. Бунчук [і інш.] ; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.